

**UNIVERSITATEA DE VEST DIN TIMIȘOARA
FACULTATEA DE LITERE, ISTORIE ȘI TEOLOGIE**

Catedra de limbi și literaturi slave

PROBLEME DE FILOGIE SLAVĂ

**ВОПРОСЫ СЛАВЯНСКОЙ ФИЛОЛОГИИ
ПРОБЛЕМИ СЛОВЕНСКЕ ФИЛОЛОГИЈЕ**

XV

Editura Universității de Vest
Timișoara, 2007

Др СРЕТО ТАНАСИЋ
Институт за српски језик САНУ
Београд, Србија

БЕЗЛИЧНЕ РЕЧЕНИЦЕ С МОДАЛНИМ ГЛАГОЛИМА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Апстракт: У раду се разматрају безличне реченице са неким од најчешћих модалних глагола у позицији предиката. Циљ рада је да се опишу модели безличних реченица који се образују са овим глаголима у савременом српском стандардном језику¹. Анализа језичке грађе треба да покаже да ли се са сваким од анализираних глагола образују исте безличне реченице.

Кључне речи: савремени српски језик, безлична реченица, модални глаголи, реченични модели, *требати, моћи, морати.*

Реченица у своме стандардном виду обавезно мора имати глагол помоћу кога се образује предикат. Зависно од глагола који образује предикат, образују се и различити модели просте реченице. У српском језику све просте реченице се дијеле у двије велике групе: реченице које у своме саставу имају обавезну синтаксичку позицију за субјекат у облику номинатива и реченице које немају синтаксичку позицију субјекта у номинативу. Ово није специфичност само српског језика, тако је у свим словенским језицима². Реченице чији предикат је неконгруентан са субјектом у номинативу, називају се безличне, имперсоналне реченице. И такве реченице се могу подијелити опет у двије групе: оне безличне реченице код којих је увођење субјекта онемогућено самом глаголском семантиком и реченице код којих је увођење синтаксичког субјекта онемогућено синтаксичким разлозима³, односно постојањем неке синтаксичке јединице у реченици која искључује могућност отварања синтак-

¹ Овај рад је настао у оквиру пројекта 148002 *Опис и стандардизација савременог српског језика*, који финансира Министарство науке Републике Србије.

² В. нпр. Ивић 1995, 62.

³ Ивић, *Исто*. Тако се безличне реченице дефинишу и у великој синтакси М. Стевановића – Стевановић 1991, поглавље *Безличне реченице*, 88–95. Ја у овоме раду под термином субјекат увијек подразумејам синтаксички субјекат, тј. именску ријеч у номинативу конгруентну са реченичним предикатом.

сичке позиције за субјекат у номинативу⁴. Оне, припадају везаном типу безличних реченица јер је немогућност увођења субјекта реченице условљена управо постојањем неког реченичног члана⁵. Ја ћу се у овоме раду, како и сам наслов упућује, бавити безличним реченицама у савременом српском стандардном језику које у предикату имају модални глагол.

У овом раду ја ћу се задржати на неким типовима безличних реченица које у предикату имају модалне глаголе *требати*, *моћи*, *морати*. Овим глаголима могу да се организују различити типови безличних реченица, видјећемо да ли сви глаголи могу да образују исте безличне реченице. Ова тема није била предмет подробније пажње у науци о српском језику. У нашој научној и граматичкој литератури, па и оној стручној, која се бави језичком културом, одавно се пише једино о глаголу *требати* и реченицама које он образује. Ја о томе овдје нећу опширније говорити управо из разлога што је то била честа тема, а и сâм сам о њему писао⁶. Поред навођења једног типа безличне реченице с овим глаголом у коме је обавезна допуна у облику генитива, овдје ћу се задржати још само на једном моменту о коме у тој обимној литератури о овоме глаголу није било ријечи – кад будем говорио о тзв. обезличеним реченицама.

Глагол *требати* једини међу овдје три наведена модална глагола може образovati безличну реченицу са допуном у генитиву. Тако је у сљедећим примјерима:

- [1] 1. ... знајте да нама, док год у Травнику Турци владају, б о љ е г пута
не треба (Андрић 1, 77).
2. Давилу је *требало* в р е м е н а да се растрезни и снађе (Андрић 1, 23).
3. Већ на први поглед видело се да је то жена којој *треба* много м е
с т а у свету (Андрић 1, 108).
4. Отпочеле су препирке којима *није требало* много в р е м е н а па
да се претворе у бучне свађе (Андрић 1, 118).
5. Исто тако *није требало* много п р о н и ц љ и в о с т и да се схва-
те намере овога високог младића (Андрић 1, 262).
6. *Требало је* н а п о р а да се човек сети ... (Андрић 1, 397).

⁴ О овоме најдиректније говори М. Ивић у наведеном раду, али се у основи на овакав начин интерпретирају безличне реченице и у наведеној синтакси М. Стевановића.

⁵ Ивић 1963, 22.

⁶ Танасић 1996, прештампано у Танасић 2005.

Говорећи о безличним реченицама у својој великој синтакси М. Стевановић не помиње овај тип безличних реченица које се формирају са глаголом *требати*. Није то једини глагол, истина, који у безличним реченицама захтијева обавезну допуна у облику генитива. Овдје бих о овом типу безличне реченице скренуо пажњу на то да се у њему често јавља и допуна даљег објекта у дативу. Тако је у прва четири примјера: *нама, Давилу, којој, којима*. Та допуна није обавезна, као што је случај са допуном у генитиву. Датив се јавља у случају кад се именује појам коме се приписује потреба о којој се у реченици саопштава.

И глаголи *морати* и *моћи* образују просте реченице које припадају моделу безличних. Тако је у сљедећим примјерима:

[2] 1. Док год се у турској овако влада и док су у Босни овакве прилике, *не може бити говора* о путевима и саобраћају (Андрић 1, 76).

2. Већ после првих дана и првих разговора било је јасно да између конзула и његовог новог чиновника нема и *не може бити* много додирних тачака или чак неке присности (Андрић 1, 60).

3. Инспирација је неопходна ... али она мора да се руководи разумном мером и здравим смислом без којих нема и *не може* да буде никаквог уметничког дела (Андрић 1, 80).

4. Ни за љубав ни за паре даљег разговора са Мордом *не може бити* (Андрић 1, 231).

5. То су велики рачуни којима нема решења ни мере, али исто тако *не може бити сумње* да су тачни ... (Андрић 1, 235).

6. Таквих људи има увек у оваквим срединама, доказивао је младих, и *мора* да их буде (Андрић 1, 132).

7. ... Значи да и тако *може* да буде (Андрић 1, 54).

8. Кретао је јер му другачије *није могло* да буде ... (Андрић 1, 289).

На основу наведених примјера могу се утврдити и основне карактеристике овог типа безличних реченица с глаголима *моћи* и *морати*. Један подтип илуструје првих шест примјера. У таквим реченицама неопходна је допуна у виду помоћног глагола *бити/јесам* у инфинитиву или конструкцији да + презент. А та допуна, опет, тражи именицу у генитиву. У првих пет примјера предикат је у одричној форми (негиран је), у шестом примјеру није негиран. Седми и осми примјер илуструју други подтип безличне реченице: овдје је глагол *моћи* допуњен прилозима *тако* и *другачије*. Овај тип безличних реченица нисам нашао са

глаголом *требати*, али због ограниченог корпуса не могу тврдити да таквих реченица уопште нема у савременом српском стандардном језику, уп.: *Не би требало б и т и* проблема.

Глаголи *морати* и *моћи* могу образовати модел тзв. обезличених реченица, које се од других безличних реченица разликују по томе што је за вршење глаголске радње неопходно постојање агенса, али он се никад не исказује⁷. На формалном плану карактерише их обавезно присуство елемента *се*. Овдје се могу образовати два подтипа реченица. У првом уз глагол *моћи* или *морати* долази допуна у виду непрелазног глагола или је његова прелазност неутралисана. Тако је у сљедећим примјерима.

[3] 1. Обе стране, ако **се** у тој фази борбе *може г о в о р и т и* о две стране, бориле су се ... (Андрић 1, 15).

2. На турску послугу *није се могло ни п о м и ш љ а т и* (Андрић 1, 57).

3. Њему **се** *могло* још мање *в е р о в а т и* него Давни (Андрић 1, 59).

4. И видећи да је све било узалудно и да **се** од свога порекла и детињства *не може* лако *п о б е ћ и*, Рота је још јаче забацивао главу. (Андрић 1, 121).

5. ... ипак је успео да је увери да **се** у овим земљама *не може* ни *п о м и ш љ а т и* на такве ствари (Андрић 1, 252).

6. Са њим **се** *могло* *р а з г о в а р а т и* о свакој другој теми, а нарочито о класичној књижевности (Андрић 1, 339).

7. Али кад **се** већ *м о р а* *ј е с т и*, он је сваку мрвицу удешавао... (Андрић 1, 178).

Ове реченице се образују као просте реченице. Наравно, оне се могу укључивати и у сложене, али не захтијевају обавезно да буду у склопу сложених.

Други подтип ових реченица јесу оне код којих се као допуна глаголима *моћи* и *морати* јављају прелазни глаголи. Тако је у сљедећим примјерима.

[4] 1. *Не би се могло* *к а з а т и* да је много пријатан (Андрић 1, 55).

2. ... из његовог разговора *могло се* *з а к љ у ч и т и* да он не види краја ратовању ни Наполеоновим освајањима (Андрић 1, 310)

3. Тада је *могло* да **се** *в и д и* како су велике и важне ствари ... (Андрић 1, 322).

⁷ Тако ове безличне реченице називају Станојчић – Поповић 2000, стр. 251.

4. Тако је разговор почињао, али **се** никад *није могло знати* какв ће даљи његов ток бити (Андрић 2, 31).

Дакле, у овом случају прелазни глаголи траже да буде попуњена и та валенција њихова. Она је попуњена објекатском клаузом. Значи, овај подтип обезличене реченице не остварује се у минималној реченичној структури, него увијек у оквиру сложене реченице.

Познато је да у српском језику у оваквим безличним реченицама прелазни глагол не може сачувати и експлицитно исказан ближи објекат у акузативу⁸. Постоји један случај када је могуће и у обезличеној реченици исказати ближи објекат уз прелазни глагол, па и онда кад је он допуна модалних глагола *моћи* и *морати*. Та могућност се остварује кад је ближи објекат у генитиву без предлога, који поред објеката без предлога у одређеним условима може да врши функцију ближег објекта. Тако је у сљедећем примјеру:

Али путеви се морају градити и *не може се* ваљда *водити рачуна* о заосталим народима ... (Андрић 1, 77).

Ова појава позната је у српској науци, а овдје се само наводи како се она рефлектује на овај тип безличних реченица с модалним глаголима. У ствари, овдје се допунски глагол понаша исто као и кад је он сам у обезличеној реченици⁹.

Овдје је мјесто да се каже како се у овом погледу понаша глагол *требати*. Он не дозвољава образовање модела обезличених реченица. На примјер, према реченици *Тако је требало* безброј пута *пројати мирно и достојанствено* ... (Андрић 1, 28) – није могуће образовати обезличену реченицу **Тако се требало безброј пута пројати мирно и достојанствено*. На први поглед сљедеће реченице изгледају да су обезличене:

[5] 1. ... *не треба се* *чудити* што оне земље које још нисмо *запосели* са неповерењем *гледају* путеве ... (Андрић 1, 77).

2. *Требало се* *држати* право на коњу, *не гледати* ни лево ни десно ... (Андрић 1, 28).

3. Па *томе се* *не треба* *чудити* (Андрић 1, 76).

4. Тај *жвало* је човек без угледа ... са којим *се* *не треба* *упуштати* у препирку (Андрић 1, 313).

⁸ О том питању у нашој литератури више се може сазнати у раду Танасић 2004, прештампан у Танасић 2005.

⁹ И о овоме више види у раду Танасић 2004.

5. Осећао их је не као браћу и своје него као одвратне робове међу којима **се не може опстати** и од којих *треба б е ж а т и* ... (Андрић 1, 115).

Овдје се не ради о обезличеним реченицама стога што ово *се* није синтаксички елеменат, тј. оно не представља знак безличне реченице. То је глаголско *се*: чудити се, држати се, упуштати се. Питање је зашто се у овим случајевима образују реченице с глаголом *требати*, а не могу се образовати са глаголом *пројахати*, и не само с њим. И затим, да ли примјери 1–4 из групе [5] илуструју собом обезличене реченице или то оне нису. Једночлане, безличне дакле, реченице које припадају типу обезличених имају глагол који је у облику у коме је предикат сваке безличне реченице – у трећем лицу једнине средњег рода. Такве реченице добијају елеменат *се* као знак реченичне имперсоналности (као што је случај и код неких других типова безличних реченица – уп.: Дрема ми *се* /разговорно/; Њој се није журило /Црњански, 62/). У њима, долази до обезличавања глагола. Пошто је глагол *требати* у овим реченицама безличан, он не дозвољава увођење тога *се*, које би значило још једно обезличавање, односно оно нема функцију. Реченица је већ имперсонална, предикат је већ у безличној форми, па се и не може више обезличавати.

Други је случај са реченицама 1–4 из посљедње групе примјера. Ту се ради о допуни глагола *требати* глаголима који имају *се* у своме саставу: *чудити се*, *држати се*, *упуштати се*. Оне су безличне реченице, али не припадају типу обезличених реченица, безличне су зато што је у њима глагол *требати* безличан. Оне припадају истом типу безличних реченица коме припада и реченица *Тако је требало безброј пута пројахати...* Разлика међу њима је само у погледу допунског глагола. У овој посљедњој реченици глагол нема елеменат *се*, а у реченицама 1–4 у примјерима [5] имају *се*, које није синтаксичко. То се лијепо може видјети и на случају примјера пет у [5]. Саставни везник спаја двије безличне реченице – обезличену и безличну коју образује безлични глагол *требати*. У првој је уз глагол *моћи* употребљен глагол *опстати* као допуна, уз глагол *требати* – глагол *бежати*. Ови глаголи који допуњавају модалне могу замијенити позиције и опет ће у првој клаузи бити елеменат *се*, а у другој неће.

* * *

У раду су анализирани само неки типови безличних реченица са модалним глаголима *моћи*, *морати*, и *требати* који се у нашој најприсутнијој граматичкој литератури не наводе. Показало се да постоје извесне разлике између глагола *моћи* и *морати*, на једној, и *требати*, на

другој страни. Глагол *требати*, зато што се јавља као безличан, не дозвољава образовање тзв. обезличених реченица, а обезличене реченицама са глаголима *моћи* и *морати* и прелазним глаголима у позицији допуне подлијежу истим условима који важе и за образовање таквих реченица кад су сами прелазни глаголи у функцији предиката.

ИЗВОРИ

Андрић 1: Иво Андрић, *Травничка хроника*, Нолит Београд, 1981.

Андрић 2: Ivo Andrić, *Prokleta avlija*, Svjetlost Sarajevo, Prosveta Beograd и др., 1984.

Црњански: Милош Црњански, *Сеобе*, прва књига, Нолит Београд 1973.

ЛИТЕРАТУРА

Ивић 1963: Милка Ивић, *Основне типолошке карактеристике српскохрватске имперсоналне реченице*, Књижевност и језик X/1, Београд, 18–24.

Ивић 1995: Milka Ivić, *O strukturi srpskohrvatske proste rečenice s glagolskim predikatom*, у књ. Milka Ivić, *Lingvistički ogledi* (¹1983), 59–83.

Станојчић – Поповић 2000: Живојин Станојчић и Љубомир Поповић, *Грамматика српскога језика*, Београд.

Стевановић 1991: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II, Синтакса*, пето издање, Београд.

Танасић 1996: Срето Танасић, *О употреби глагола требати*, Наш језик XXX/1–5, Београд, 44–52.

Танасић 2004: Срето Танасић, *Безличне реченице с уопштеним агенсом*, Јужнословенски филолог LX, Београд, 41–55.

Танасић 2005: Срето Танасић, *Синтаксичке теме*, Београдска књига, Београд, 223 стр.

БЕЗЛИЧНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ С МОДАЛЬНЫМИ ГЛАГОЛАМИ В СОВРЕМЕННОМ СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

(Резюме)

В настоящей работе рассматриваются некоторые типы безличных предложений с модальными глаголами в предикате. Цель работы – изложить характеристики некоторых типов безличных предложений с модальными глаголами *требати*, *моћи* и *морати*. Анализ показал, что данные глаголы обладают определенными специфичностями в связи с образованием безличных предложений. Глагол *требати* не допускает образования т. наз. обезличенных предложений, какими являются: Иде се кроз парк – Може се ићи кроз парк - *Треба се ићи кроз парк. Это связано с фактом, что данный глагол одной частью своего семантического потенциала безличен. Глаголы *морати* и *моћи* в состоянии образовать такие предложения, однако они, с переходными глаголами, подлежат тем же условиям, которые необходимы для образования таких же предложений в ситуации, когда в функции предиката только переходные глаголы.